

ANGELO DE GUBERNATIS – UN MARE PASIONAT DE CULTURA ROMÂNEASCĂ

Andreea TACU¹

ANGELO DE GUBERNATIS – A GOT INTERESTED TO THE ROMANIAN CULTURE

ABSTRACT

Angelo de Gubernatis is one of the key figures in Italian oriental studies of the 19th century. His passion in this field was accompanied by the interest in the cultural and spiritual elements that brought Latin people together. This is the context in which the Italian man of letters got interested in the Romanian culture and became a friend of the Romanian people. He appreciated and admired numerous Romanian writers as Elena Ghica, known as Dora d'Istria or V.A. Urechia, which became his friends. He travelled to Romania twice and wrote about his experiences here. In the dictionaries he published at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century he included numerous Romanian writers and poets.

Keywords: De Gubernatis, Romanian culture, Italian-Romanian relations, dictionary.

Angelo de Gubernatis este o figură distinctă în aria studiilor orientale din Italia secolului al XIX-lea. Pasiunea sa în acest domeniu a fost strălucit însoțită de interesul pentru originea comună a popoarelor latine și pentru elementele de unitate culturală și spirituală ale acestora.

Cele două direcții amintite sunt și cele care l-au apropiat de cultura românească. După propriile mărturisiri, primele contacte cu spiritualitatea românească le-a avut prin intermediul scriitorului și senatorului Tullo Massarani și al lui Giovenale Vegezzi-Ruscalla², acesta din urmă fiind un foarte apreciat profesor torinez și filoromân înfocat. În plus, în perioada cât a studiat sanscrita la Berlin (1862-1863), Angelo de Gubernatis a avut posibilitatea de a intra direct în contact cu elemente de cultură românească prin intermediul prinților Grigore și Dimitrie Sturdza, pe care i-a cunoscut acolo³. Cei doi prinți români vor fi amintiți peste ani în paginile de corespondență adresată lui Iacob Negruzzi.

Odată calea deschisă spre cultura românească, Angelo de Gubernatis a devenit foarte interesat de particularitățile acesteia. În acest sens, un rol important l-a avut întâlnirea cu principesa Elena Ghica, cunoscută mai mult sub numele de Dora d'Istria, pe care Angelo de Gubernatis o menționează în capul listei de femei străine ilustre, prietene ale sale⁴. După cei câțiva ani petrecuți în Rusia, alături de soțul ei, Elena Ghica a locuit pentru o scurtă perioadă în Elveția, după care s-a mutat în Italia,

¹ Muzeograf, Muzeul Național al Literaturii Române, Iași; e-mail: andreeatacu@yahoo.com.

² Angelo De Gubernatis, *La Roumanie et les roumains, impressions de voyage et études*, Florence, Bernard Seeber, Librairie - Editeur, 1898, p. VI.

³ *Ibidem*, p. 41.

⁴ Angelo de Gubernatis, *Fibra. Pagine di ricordi*, Forzani, Roma, 1900, p. 349.

unde a avut loc și prima întâlnire cu scriitorul italian – 1860 (Torino) –, o întâlnire fugară care se va transforma ulterior, până la întâlnirea personală a celor doi din 1869, de la Veneția, într-o colaborare susținută la publicația *Rivista orientale*, fondată de A. de Gubernatis în 1867. Dora d'Istria avea să trimită acestei publicații o serie de articole prezentate sub ciclul *Littérature roumaine*. Primul dintre acestea, dedicat poetului Ion Heliade Rădulescu, a fost urmat apoi de studii privind personalitatea lui George Crețianu și a lui Gheorghe Șincai⁵.

Datorită intereselor comune – orientalismul și etnologia –, A. de Gubernatis și Elena Ghica au colaborat fructuos de-a lungul timpului, numeroase articole ale acestora din urmă fiind publicate și în alte reviste coordonate de Angelo de Gubernatis (*Rivista europea*, *Revue internationale*). În același timp, scrierile eruditului italian au constituit, uneori, punctul de plecare al unor studii realizate de Elena Ghica. Este cazul dramei *Il Re Nala*, care a condus inițial la redactarea unui memoriu, prezentat în cadrul întrunirilor Societății de arheologie din Atena și publicat în revista de limba franceză *Grèce*. Mai apoi, cu sprijinul lui Angelo de Gubernatis, care a intervenit cu observații și corecturi, memoriul a fost tradus în limba italiană de Bartolomeo Cecchetti, dezvoltat în studiul „Il Mahbhārata, il re Nala e gli studi indiani dell’alta Italia” și publicat în *Rivista europea*⁶. Au urmat articole semnate de Elena Ghica despre volumele *Zoological Mythology* și *Mythologie des plantes* ale aceluiași Angelo de Gubernatis, publicate în *Revue des Deux Mondes*⁷.

Angelo de Gubernatis s-a ocupat și de recenzarea broșurii *La nazionalità albanese secondo i canti popolari*, scrisă de Elena Ghica și apărută la Cosenza în 1867, în traducerea lui Enrico Artom⁸. Interesul continuu al Elenei Ghica pentru studiile orientale a făcut ca în 1873 aceasta să devină, cu unanimitate de voturi, membră a *Società italiana per gli studi orientali*, al cărui secretar era Angelo de Gubernatis⁹.

Relația de colaborare și prietenia celor doi este din plin demonstrată de bogata lor corespondență. Peste 150 de scrisori se află în fondurile Bibliotecii Naționale Centrale din Florența¹⁰, unde, cumpărând vila lui Angelo de Gubernatis în urma plecării acestuia la Roma și transformând-o într-un loc de întâlnire pentru intelectualii vremii, scriitoarea a locuit până la finalul vieții. Așa cum, pentru Elena Ghica, Angelo de Gubernatis a fost elementul de legătură prin care a cunoscut numeroși savanți și orientaliști, tot astfel, pentru Angelo de Gubernatis, Elena Ghica a însemnat prietenul prin mijlocirea căruia a cunoscut mai multe personalități române. Este cazul lui V.A. Urechia, Bodgan Petriceicu-Hașdeu, Gr. Tocilescu, pentru a da

⁵ Vezi Liviu Bordaș, *Între două Orienturi. Dora d'Istria și Angelo de Gubernatis I. 1867-1873*, în Lia Brad-Chisacof, Cătălina Vătășescu (eds.), „Polychronion. Profesorului Nicolae-Șerban Tanașoca la 70 de ani”, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 80-81.

⁶ *Ibidem*, p. 85-86.

⁷ A. de Gubernatis, *op. cit.*, p. 351.

⁸ Vezi L. Bordaș, *op. cit.*, p. 82.

⁹ Idem, *Etnologie și orientalism romantic în noile state Italia și România: Angelo De Gubernatis, Dora D'Istria și savanții români în a doua jumătate a secolului XIX*, în: „Acta Musei Porolissensis”, XXVII, Zalău, 2005, p. 706.

¹⁰ *Ibidem*, p. 698.

doar câteva nume care au legătură și cu interesul față de orientalism și etnografie al scriitorului italian.

Afinitatea lui Angelo de Gubernatis pentru poporul român s-a manifestat și în plan politic. În contextul Memorandum-ului Transilvaniei, prin care erau solicitate pentru populația română drepturi etnice egale cu ale populației maghiare, precum și încetarea persecuțiilor și a încercărilor de maghiarizare a românilor, el a fost unul dintre susținătorii cauzei românilor. În acest context, la cele 146 de răspunsuri primite de V.A. Urechia la apelul pe care l-a adresat mai multor instituții și personalități din toată lumea, răspunsuri care au fost reunite și publicate în volumul *Voci latine. De la frați la frați!*, în 1894¹¹, se adaugă și răspunsul din 22 iunie 1894 trimis de Angelo de Gubernatis de la Roma. În scrisoarea ajunsă cu oarecare întârziere la președintele Ligii pentru Unitatea Culturală a Românilor, pasionatul filoromân mărturisea, la acea dată, cărturarului V.A. Urechia: „(...) pentru că văd că ar exista tentația de-a interpreta tăcerea prin frica de a nu fi pe plac Ungurilor, vă scriu în grabă pentru a vă spune la rândul meu, că eu găsesc de-a dreptul monstruos ceea ce se petrece în Ungaria cu privire la români”¹².

Întârzierea răspunsului se datora intensei activități academice a profesorului italian și nicidecum unei eventuale susțineri a comportamentului și atitudinii vecinilor unguri, deși autorul italian avea propriile simpatii pentru aceștia: „Nu, nu mi-e teamă că nu voi fi pe placul cuiva când vorbesc despre adevăr și dreptate. Am multă simpatie pentru Unguri și îi apăr; dar nu regăsesc deloc spiritul lor liberal și cavaleresc în ceea ce ei tocmai vor să întreprindă contra românilor din Transilvania. Este evident că ungurii n-au meditat destul asupra istoriei. (...) Ungurii reclamă pentru ei înșiși toate libertățile și doleanțele lor sunt demne de simpatia și respectul nostru; dar în același timp, ei pretind privilegii nemaiauzite; vor să fie stăpâni absoluți în România și Românii să rămână slugile lor. Acest lucru nu mai este posibil, nu mai este admisibil. Ceea ce Casa de Habsburg a făcut pentru Ungaria, aristocrația ungurească ar fi trebuit să aibă nobilul curaj să o facă pentru românii din Transilvania (...)”¹³. În încheierea scrisorii, ca o reconfirmare a poziției sale, Angelo de Gubernatis adaugă: „(...) sper ca dumneavoastră să fiți destul de convins că eu dezaprobat ungurii în orice tentativă contra românilor”¹⁴. Tocmai în semn de dovadă a prețuirii poporului român și de condamnare a atitudinii ungurilor, Angelo de Gubernatis a renunțat, oficial, la titlul său de membru onorific al Academiei Maghiare de Științe¹⁵.

Răspunsul lui Angelo de Gubernatis la apelul redactat de V.A. Urechia a reprezentat în același timp și o confirmare a aprecierii pe care eruditul italian o simțea față de cărturarul gălățean cu care avusese ocazia să se întâlnească la primul Congres internațional al Orientaliștilor, organizat la Paris în 1873.

¹¹ V.A. Urechia, *Voci latine. De la frați la frați!*, București, Stabilimentul grafic I.V. Socecu, Editura Librăriei Socecu & Comp., 1894.

¹² Idem, *Voci latine. De la frați la frați!*, ediție în limba română îngrijită și prefațată de Nedelcu Oprea, Galați, Editura Porto-Franco, 1993, traducere din limba franceză de M. Băraru, p. 67.

¹³ *Ibidem*, p. 68.

¹⁴ *Ibidem*, p. 69.

¹⁵ Lavinia Gheorghe, *Atitudinea locuitorilor din Dobrogea față de autoritățile maghiare în procesul memorandumului*, în: „Acta Musei Porolisesensis”, XXXVI, Zalău, 2014, p. 122.

Peste ani, la cea de-a XII-e ediție a Congresului internațional al Orientaliștilor (1899), ce urma să se desfășoare la Roma, cărturarul român a fost însărcinat de A. de Gubernatis, responsabil cu organizarea evenimentului, să conducă delegația română participantă. În susținerea participării României la acest eveniment, A. de Gubernatis a redactat un amplu manifest, intitulat „Appel aux Roumain”. În plus, el a făcut toate demersurile posibile atât pe lângă Regele Carol I, care participase personal la cele dintâi congrese, cât și pe lângă Regina Elisabeta și ministrul Sturdza, care considerau că, pentru a participa la Congres, era necesară cunoașterea cel puțin a unei limbi orientale. Pentru a susține și mai mult participarea delegației române, Angelo de Gubernatis a ținut să sublinieze că organizatorii erau „interesați chiar și de chestiuni de geografie, etnografie, istorie, istoria religiilor (...)”. Demersurile eruditului italian au avut efectul scontat, așa încât V.A. Urechia s-a deplasat la Roma cu o delegație de 450 de persoane din Regatul Român, Transilvania și Macedonia (63 dintre ei înscriși la Congres). În plus, două din cele 12 secțiuni ale Congresului au fost (co)prezidate de români: V.A. Urechia la secțiunea „Geografia și Etnografia Orientului”, și Gr. Tocilescu la secțiunea „Grecia și Orientul”¹⁶.

La invitația lui V.A. Urechia, Angelo de Gubernatis a făcut două călătorii în România. Acestea au fost urmărite de presa vremii, care a furnizat numeroase informații despre evenimentele de pe parcurs. Revista *Familia*, fondată de Iosif Vulcan, pentru a da un prim exemplu, care prezentase de-a lungul timpului nenumărate informații de istorie și cultură italiană, făcând, la începuturile sale, chiar și un apel la sprijinul cititorilor pentru a putea reproduce în paginile sale minunatele ilustrate primite din spațiul italian¹⁷, a publicat detalii semnificative despre prima vizită a lui Angelo de Gubernatis în România. Noutățile – prezentate atât în rubrica „Știri personale”: „Dl. Angelo de Gubernatis, învățatul italian, a sosit la București, unde i s-au făcut mari ovațiuni și va ține câteva conferințe”, cât și în cadrul „Știrilor literare și științifice”: „Dl. Angelo de Gubernatis a ținut la București trei conferințe; două în limba italiană și una franțuzește despre Rolul Românilor în lumea latină”¹⁸ –, se completează cu datele furnizate de însuși autorul în paginile volumului dedicat acestei călătorii¹⁹ și, parțial, în paginile sale autobiografice²⁰.

Prima călătorie a lui Angelo de Gubernatis în România (de aproape o săptămână) a fost în martie 1897 și i se datorează lui V.A. Urechia, pe atunci vicepreședinte al Senatului. Călătoria venea în continuarea vizitei pe care Angelo de Gubernatis o făcuse, împreună cu fiica sa, în Serbia. După cum se poate afla atât din paginile autobiografice, cât și din volumul *La Roumanie et les roumains*, publicat în 1898 și dedicat primei sale vizite pe pământ românesc, Angelo de Gubernatis și fiica

¹⁶ L. Bordaș, *op. cit.*, p. 700.

¹⁷ *Familia*, nr. 5/15(27) iulie 1865, p. 67 („rogăm pe onorații cetitori ai noștri ca să recomande foaia noastră în cercul cunoscutilor lor, ca astfel să putem realiza dorința noastră: a da onoratului public o foaie enciclopedică și beletristică cu ilustrațiuni, care să pota emula și cu foile străine”), Apud Florina Ciure, Lucia Cornea, *Relațiile culturale româno-italiene reflectate în paginile Revistei „Familia”, seria I (1865-1906)*, în: „Crisia”, nr. XLII, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 2012, p. 82.

¹⁸ *Familia*, nr. 9/2(14) martie 1897, p. 107, Apud Florina Ciure, Lucia Cornea, *op. cit.*, p. 90.

¹⁹ A. de Gubernatis, *La Roumanie et les roumains...*, p. 1-107.

²⁰ Idem, *Fibra. Pagini di ricordi*, p. 521.

sa au fost întâmpinați încă înainte de a ajunge la București de „marele și iubitul prieten Urechia”, însoțit de soția sa și de „d-na Brândză, văduva ilustrului botanist” Dimitrie Brânză²¹, pentru ca, mai apoi, la sosirea în gara din București să fie întâmpinat de mai mulți lideri politici, precum senatorul Periețeanu-Buzău, președinte al Ligii Culturale²², sau prof. Sihleanu, secretar general al Ministerului Instrucțiunii Publice, reprezentanți ai Societății macedo-române și ai tinerimii române²³. La scurt timp, pe 4 martie 1897, A. de Gubernatis a fost primit de Regina Elisabeta, cu care, peste ani, va și întreține o bogată corespondență²⁴. În seara aceleiași zile, în compania prietenului V.A. Urechia, Angelo de Gubernatis a asistat la un spectacol în sala Teatrului Național, iar a doua zi a mers la Academia Română, al cărei membru de onoare era încă din 28 martie 1895²⁵. La Academie, s-a întâlnit cu mai multe personalități române, printre care și B.P. Hașdeu, pe care îl cunoștea încă din 1878, când acesta a participat la cea de-a treia ediție a Congresului internațional al Orientaliștilor de la Florența, și despre care a mărturisit în volumul dedicat vizitei sale în România: „După douăzeci de ani, îmbrățișez din nou la Academie ilustrul meu amic, celebrul filolog, profesorul B.P. Hașdeu, pe care îl găsesc foarte îmbătrânit. Pierderea unicei sale fiice adorată, moartă în plină primăvară, care promitea un loc printre femeile cele mai elevate poete din epoca noastră, l-a bulversat profund. Am susținut o conferință în limba franceză la Cercul Filologic din Florența (18 februarie 1889) în onoarea fiicei sale; această conferință avea să fie și o prefață la volumul editat cu operele postume ale fiicei sale; deci noi eram legați pe mormântul Iuliei Hașdeu de o prietenie frățească.”²⁶. A mers mai apoi la Ateneul Român și a participat la diferite întruniri (D.A. Sturdza, Ion Kalinderu, N. Krețulescu)²⁷. Pe 6 martie a fost primit în audiență de Regele Carol I²⁸.

Temele primelor două conferințe susținute cu ocazia acestei călătorii în România (7 și 9 martie) au fost lăsate la latitudinea Reginei Elisabeta și vizau, prima personalitățile feminine ale Renașterii italiene, iar cea de-a doua „Paradisul terestru în Divina Comedia”²⁹. Ambele, susținute în limba italiană, în sala Ateneului Român, au fost foarte apreciate de public.

În zilele dintre cele două conferințe, Angelo de Gubernatis a vizitat Muzeul Național de Antichități în compania lui Gr. Tocilescu și a asistat la un curs al lui V.A. Urechia de la Universitate, în cadrul căruia a și intervenit, adresându-se studenților

²¹ Dimitrie Brânză (1846-1895), profesor la Universitatea din Iași și mai apoi la cea din București; fondator al Grădinii botanice din București, care îi poartă numele.

²² Liga Culturală, înființată în 1891 la București, având la început titulatura *Liga pentru unitatea culturală a Românilor*. A desfășurat o bogată activitate culturală și politică pentru întărirea unității politice a românilor din România și Transilvania. Până în 1899 a publicat revista *Liga Română*. A fost desființată în anul 1948.

²³ A. de Gubernatis, *La Roumanie et les roumains...*, p. 3-7.

²⁴ *Ibidem*, p. 9.

²⁵ Florina Ciure, Lucia Cornea, *op. cit.*, p. 9; vezi și: <https://academiaromana.ro/bdar/armembriStr.php> (accesat: 9 sept. 2019).

²⁶ A. de Gubernatis, *op. cit.*, p. 16. Apud Radu Moțoc, *Angelo de Gubernatis (1840-1913)*, în: „Buletinul Fundației Urechia”, nr. 15, 2014, p. 90.

²⁷ A. de Gubernatis, *op. cit.*, p. 14-20.

²⁸ *Ibidem*, p. 29.

²⁹ *Ibidem*, p. 12.

români, și a mai participat la diferite reuniuni³⁰. Înainte de ultima conferință (11 martie), Angelo de Gubernatis, dorit a fi prezent de toată lumea la diverse evenimente, s-a aflat în situația dificilă de a alege între două evenimente: dineu la regele Carol I sau un mare dineu organizat în onoarea sa de Liga culturală română: „cum să alegi între regele și poporul român, neputând, netrebuind să lipsesc nici la unul nici la celălalt?”³¹.

Cea de-a treia conferință susținută de oaspetele italian a fost organizată peste alte două zile, de această dată fiind prezentată în limba franceză. Tema fusese anunțată deja anterior: „Rolul românilor în lumea latină”. Din nou, conferința a fost primită cu mare entuziasm și a avut o asistență formată din numeroase personalități politice și culturale românești, mai puțin Regina Elisabeta. La finalul conferinței, în ropotele de aplauze ale publicului și sub avalanșa felicitărilor venite din toate părțile, Angelo de Gubernatis a simțit, după cum singur mărturisește în paginile autobiografice, cum „inima sa, deloc mică, bătea la unison cu cele ale românilor”³².

Rezumatul celei de-a treia conferințe susținută la Ateneul Român a fost prezentat, la fel ca și pentru celelalte două, în prima parte a volumului *La Roumanie et les roumains* și a fost publicat în numărul 10 din 1897 al revistei Familia³³. La finalul celor trei conferințe, Angelo de Gubernatis a primit din partea Regelui Carol I, prin ministrul de externe, decretul și distincția „Steaua României în grad de comandor”³⁴. La scurt timp, în 1900, când Angelo de Gubernatis împlinea 60 de ani, Ateneul Român a emis în onoarea „ilustrului amic al românilor”, în semn de „admirație și recunoștință”, o medalie aniversară.

Revista Familia a continuat, la „Știrile personale”, să urmărească vizita savantului italian în România, după susținerea celor trei conferințe: „Dl. Angelo de Gubernatis a avut parte de mari ovațiuni la București, apoi s-a dus la Câmpina la dl. Hașdeu, de acolo la Sinaia unde a fost oaspele dlui V.A. Urechia și de-acolo s-a întors acasă”³⁵.

Cea de-a doua vizită a lui Angelo de Gubernatis în România s-a petrecut la mai puțin de doi ani de la prima. În august 1898, în drum spre Bulgaria, acesta s-a oprit pentru câteva zile în România. Din nou, gazdă i-a fost V.A. Urechia, „cel mai cald și mai drag dintre prietenii mei români”. Deși s-a dorit ca vizita să rămână într-o zonă a discreției, aceasta a ajuns, totuși, subiect pentru gazetele vremii. Cititorii revistei Familia aflau, la rubrica „Ce e nou”, următoarele: „Dl. Gubernatis la Sinaia. Aflăm că dl. conte de Gubernatis, care a publicat de curând o lucrare foarte interesantă asupra României, va sosi zilele acestea la Sinaia, unde va rămâne zece zile găzduit de dl. V.A. Urechia. Dl. Gubernatis călătorește acum spre Orient în interesul studiilor ce prepară pentru congresul orientaliștilor ce se va ține la Roma în octombrie anul viitor”³⁶. Cu ocazia acestei vizite, Angelo de Gubernatis a onorat invitația la Castelul Peleş a Regelui Carol I și a Reginei Elisabeta, a participat la dineul oferit de

³⁰ *Ibidem*, p. 46-48.

³¹ *Ibidem*, p. 68

³² *Ibidem*, p. 72.

³³ Florina Ciure, Lucia Cornea, *op. cit.*, p. 90.

³⁴ A. de Gubernatis, *op. cit.*, p. 95.

³⁵ *Familia*, nr. 10/9(21) martie 1897, p. 120. Apud Florina Ciure, Lucia Cornea, *op. cit.*, p. 90.

³⁶ *Familia*, nr. 31/2(14) august 1898, Oradea-mare, p. 371.

Rege, la spectacolul muzical organizat cu ocazia împlinirii a 17 ani de către George Enescu, precum și la banchetul oferit de Liga culturală din Predeal în onoarea sa. Zilele petrecute la Sinaia și Predeal au continuat cu câteva zile petrecute la București, înainte de a pleca spre Constanța, Adamclisi și mai apoi spre Curtea de Argeș, pentru ca în final să părăsească România pe la Giurgiu, pentru a ajunge în Bulgaria. Intenția inițială de a ajunge și la Galați și Iași nu a mai putut fi pusă în practică³⁷. Mai multe detalii despre cea de a doua vizită a lui Angelo de Gubernatis în România se află și în primul capitol al volumului *La Bulgarie et les bulgares, journal de voyage et etudes*, apărut în anul 1899³⁸.

La fel cum s-a întâmplat în cazul Serbiei, pe care Angelo de Gubernatis a vizitat-o înaintea României și căreia i-a dedicat în anul următor o carte incluzând impresiile de călătorie și studii pe diferite teme³⁹, sau cum a fost cazul Bulgariei, amintit anterior, sau al Ungariei⁴⁰, Angelo de Gubernatis a început lucrul la un volum similar dedicat României la scurt timp după prima sa vizită aici. Informații privitoare la această lucrare se regăsesc în paginile revistei Familia, nr. 37 din 14/26 septembrie 1897, la rubrica „Știri literare”: „Dl. Angelo de Gubernatis, renumitul bărbat de litere italian, lucrează la o carte despre Români”⁴¹.

La Roumanie et les Roumains. Impressions de voyage et études, apărută în 1898, are 305 pagini și este structurată în două părți, precedate de o dedicație a autorului, închinată „ilustrilor și dragilor prieteni, profesorului V.A. Urechia, fost ministru și senator, dlui Constantin Esarcu, fost ministru, senator și președinte al Ateneului român și profesorului St. Sihleanu, secretar general în cadrul Ministerului Instrucțiunii publice din România”⁴². În prima parte a volumului, A. de Gubernatis descrie călătoria sa în România, buna primire de care s-a bucurat împreună cu fiica sa, precum și conferințele pe care le-a susținut, oferind detalii și despre întâlnirile la care a participat, o parte dintre evenimente fiindu-i dedicate. Partea a doua a lucrării cuprinde studii despre România și națiunea română, acoperind domenii dintre cele mai variate, în baza volumelor și documentelor pe care le-a primit sau la care a avut acces pe parcursul călătoriei: poporul român, monumentele din România, istoria și tradițiile locale, scriitori și reprezentanți ai armatei, comerțul, economia etc.

Studiile și călătoriile întreprinse în decursul timpului de A. de Gubernatis l-au condus pe profesorul italian la ideea creării unor dicționare internaționale ale scriitorilor. Primul de acest gen, intitulat *Dizionario biografico degli scrittori contemporani. Ornato di oltre 300 ritratti*, publicat la Florența în două volume, în 1879 și 1880, fusese estimat inițial a fi finalizat în decursul unui an, dar intervalul scurs

³⁷ A. de Gubernatis, *La Bulgarie et les bulgares: journal de voyage et études*, Bernard Seeber, Librairie-Editeur, Florence, 1899, p. 18-76. Apud Constantin Ardeleanu, *O îndelungată prietenie și colaborare științifică - V.A. Urechia și A. de Gubernatis*, în: „Axis Libri”, III, nr. 67, iunie 2010, p. 4-5.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Idem, *La Serbie et les Serbes: lectures et impressions*, Bernard Seeber, Librairie-Editeur, Florence, 1897.

⁴⁰ Idem, *La Hongrie politique et social*, Florence, J. Pellas, 1885.

⁴¹ *Familia*, nr. 37/14(26) septembrie 1897, p. 442. Apud Florina Ciure, Lucia Cornea, *op. cit.*, p. 90.

⁴² A. de Gubernatis, *La Roumanie et les roumains...*, p. V.

până la publicare a fost aproape dublu (20 de luni). Conștient că prima ediție, apărută în 1879, în limba italiană, nu este o ediție completă, autorul a considerat-o cel puțin un bun punct de plecare. După propria apreciere, cu excepția câtorva nume, cititorul regăsește în paginile dicționarului pe cei mai „importanți scriitori străini”. Din cele 4.525 de înregistrări din paginile dicționarului, 1.842 sunt scriitori italieni și 2.683 scriitori străini de diferite naționalități (27 naționalități): germani (523), francezi (487), englezi (264), ruși (243), polonezi (221), americani (161), spanioli (449), boemi (91), unguri (85), elvețieni (71), suedezi (59), greci (59), olandezi (55), norvegieni (44), români (40), portughezi (39), belgieni (36), danezi (33), slavi meridionali (19), finlandezi (14), sârbi (9), indieni (4), armeni (3), bulgari (3), albanezi (2), islandezi (1) și turci (1)⁴³. Printre cei 40 de români incluși în prima ediție a dicționarului îi putem menționa pe Vasile Alecsandri, Nicolae și Grigore Bibescu, Dimitrie și Ion Brătianu, Timotei Cipariu, Mihail Kogălniceanu, Vasile Conta, Ion Creangă, Nicolae Gane, Bogdan Petriceicu-Hașdeu, Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi, Alexandru Odobescu, George Sion, Grigore Tocilescu și nu în ultimul rând pe Vasile Alexandrescu Urechia. În cazul scriitoarelor, sunt menționate doar 3 nume: Matilda Cugler, Dora d’Istria și Regina Elisabeta.

Despre Ion Creangă, Angelo de Gubernatis precizează, în câteva rânduri, că este scriitor român, învățător în Iași, născut la 1 martie 1837 în satul Humulești, județul Neamț. Sunt amintite manualele școlare întocmite de povestitor, precum și povestirile publicate în paginile revistei *Convorbiri literare* (*Soacra cu trei nurori*, *Dănilă Prepeleac*, *Capra cu trei iezi*, *Povestea porcului*, *Moș Nichifor Coțcariul*, *Stan Pățitul*, *Arap-Alb* și *Ivan Turbincă*)⁴⁴. Aceleași informații vor fi reluate și în *Dictionnaire international des écrivains du jour*, vol. al II-lea, din 1890.

Dorei d’Istria autorul dicționarului îi alocă ceva mai mult loc în dicționarul său, viața și activitatea acesteia fiindu-i mult mai cunoscute decât ale lui Ion Creangă. Subiectivismul și admirația lui Angelo de Gubernatis la adresa scriitoarei române sunt sesizabile din primele rânduri, unde Dora d’Istria este „cea mai erudită dintre scriitoarele contemporane”, cunoscând „aproape toate limbile europene”. În continuarea datelor biografice, A. de Gubernatis enumeră principalele titluri publicate de Dora d’Istria în perioada 1855-1878, precum și revistele în care aceasta a publicat⁴⁵.

La fel ca în cazul Dorei D’Istria, Bogdan Petriceicu-Hașdeu se bucură de o prezentare mult mai amplă. Ca structură, informațiile respectă același model: datele biografice, urmate de informații privind domeniile de interes ale lui Hașdeu, pentru ca mai apoi să fie enumerate cele mai importante scrieri ale sale până la data publicării Dicționarului⁴⁶. Pentru ultimele două personalități menționate, B.P. Hașdeu și Dora d’Istria, Angelo de Gubernatis adaugă și portretele lor. Ambele nume se vor regăsi și în paginile celorlalte două dicționare publicate de Angelo de Gubernatis.

Un element aparte al primei ediții a *Dizionario biografico degli scrittori contemporani* îl constituie cele 300 de portrete, la care Angelo de Gubernatis va renunța în edițiile următoare, întrucât, pe de o parte, au îngreunat paginarea materialului și,

⁴³ A. de Gubernatis, *Dizionario biografico degli scrittori contemporani. Ornato di oltre 300 ritratti*, Firenze, 1879, p. 1271-1272.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 324.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 386.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 548.

în al doilea rând, puteau fi interpretate în sensul că scriitorilor mai importanți le-au fost incluse și portretele. La final, autorul dicționarului a inclus o listă a scriitorilor italieni despre care a solicitat informații, dar care nu i-au mai fost furnizate, rămânând speranța că vor fi incluse într-o nouă ediție a dicționarului, precum și un Supliment cu corecturi și adăugiri⁴⁷. Lucrarea a fost republicată, însumând 12 ediții⁴⁸.

Pentru a aduna informațiile necesare redactării dicționarului, Angelo de Gubernatis a trimis peste 2.000 de scrisori scriitorilor din Italia și din străinătate⁴⁹. Printre românii care i-au pus la dispoziție informații și cărora Angelo de Gubernatis a ținut să le mulțumească în mod special în introducerea autobiografică la dicționarul său, sunt B.P. Hașdeu, Al. Odobescu și deputatul Mihail Obedenaru-Gheorghiadu⁵⁰. Pe lângă aceștia, Angelo de Gubernatis îl menționează și pe V.A. Urechia⁵¹.

Informația privind apariția acestui prim dicționar al lui Angelo de Gubernatis a apărut în paginile revistei *Familia* încă înainte de publicarea volumului, mai precis în decembrie 1878: „La Florența se publică în acest moment, sub direcțiunea dlui De Gubernatis, un mare dicționar al literaturii contemporane: „Dizionario biografico della litteratura contemporanea”, cuprinzând, între celelalte, 50 de notițe biografice despre scriitorii români în viață, dintre care cinci vor fi însoțite de portrete, și anume: A.S.R. Doamna Elisabeta, Dora d’Istria, D.V. Alesandri, D.M. Cogălniceanu și D.B.P. Hașdeu”⁵².

Al doilea dicționar redactat de Angelo de Gubernatis a fost *Dictionnaire international des ecrivains du jour*, în trei volume, publicat de această dată în limba franceză, după trei ani de lucru intens. De această dată, Angelo de Gubernatis reia una din ideile exprimate în legătură cu Dicționarul biografic al scriitorilor contemporani: nu este vorba de o formă definitivă, dar are calitatea de a „aduce servicii apreciable și de a ocupa locul său pe masa de lucru a tuturor scriitorilor, precum un fel de manual rudimentar al producțiilor intelectuale contemporane”⁵³. Dicționarul a fost publicat, în decursul timpului, în patru limbi (italiană, engleză, franceză și germană), ajungând la 40 de ediții în perioada 1891-2010⁵⁴.

Iacob Negruzzi a fost unul dintre cei solicitați să furnizeze informații despre scriitorii români incluși în această ediție a dicționarului. În acest sens, este mai mult decât elocventă scrisoarea de mulțumire din 5 ianuarie 1888 trimisă de Angelo de Gubernatis de la Florența, publicată de I.E. Torouțiu în seria *Studii și documente*

⁴⁷ *Ibidem*, p. 1091.

⁴⁸ <https://www.worldcat.org/title/dizionario-biografico-degli-scrittori-contemporanei-ornato-di-oltre-300-ritratti/oclc/874482355/editions?editionsView=true&referer=br>, (accesat: 27 august 2019).

⁴⁹ A. de Gubernatis, *op. cit.*, p.1272.

⁵⁰ *Ibidem*, p. VII, 1272.

⁵¹ A. de Gubernatis, *Fibra. Pagini di ricordi*, p. 394.

⁵² *Familia*, nr. 95/17(29) decembrie 1878, p. 611. Apud Florina Ciure, Lucia Cornea, *op. cit.*, p. 89.

⁵³ A. de Gubernatis, *Dictionnaire international des ecrivains du jour*, Louis Niccolai, éditeur-imprimeur, Florence, 1891, p. 5.

⁵⁴ https://www.worldcat.org/title/dictionnaire-international-des-ecrivains-du-jour/oclc/977511890/editions?referer=br&sd=desc&start_edition=1&se=yr&qt=show_more_yr%3A&cookie=&editionsView=true&fq=&fc=yr%3A_25.

*literare*⁵⁵. Expeditorul mărturisește că avea „cea mai vie dorință de a aduce omagiu scriitorilor mai distinși din România” și este oarecum nedumerit că solicitarea adresată Ministrului Instrucțiunii Publice, pe atunci chiar prințul D. Sturza, cu care studiasse împreună la Universitatea din Berlin în 1863, rămăsese fără răspuns. Ca un contraexemplu, Angelo de Gubernatis îl menționează pe ministrul Ungariei, care se ocupase el însuși de notițele biografice ale scriitorilor unguri, rezultând aproape o sută de nume. În acest context, Angelo de Gubernatis se întrebă: „Pentru-ce miniștrii din România nu pun patriotismul în râvna lor, ca să completeze un «Dicționar internațional», care va avea fără îndoială un răsunet în străinătate?”. În schimb, implicarea lui Iacob Negruzzi în acest demers este pe deplin apreciată de autor: „Vă sunt obligat pentru ceea ce mi-ați trimis și, pentru a vă dovedi cât de mult apreciez aceasta, vă rog să primiți fotografia mea, ca schimb frățesc”. El este pe deplin conștient de importanța internațională a acestui demers: „Pentru acest serviciu internațional, pe care îl faceți României, toți compatrioții d-voastre, cărora le plac literale, vă vor rămâne obligați”.

În ciuda informațiilor furnizate, din corespondența adresată junimistului de V. Alecsandri la doar câteva zile după primirea scrisorii de mulțumire din partea autorului italian, se pare că Iacob Negruzzi și-ar fi exprimat nemulțumirea față de includerea în paginile dicționarului a unor nume mai puțin importante: „Cât despre Gubernatis bine ai făcut că l-ai dojenit pentru ușurința cu care a admis notițele biografice a unor autori de a patra mână, pe când acei care sunt în fruntea literaturii noastre sunt sau delăsați cu totul, sau tratați cu o parcimonie nedemnă de un Dicționar ca acela ce lucrează de mulți ani”⁵⁶.

În această ediție a Dicționarului, de fapt singura dintre cele întocmite de Angelo de Gubernatis care include și informații despre Mihai Eminescu, acesta este prezentat ca „eminent poet liric român”, fost bibliotecar în cadrul Universității din Iași și director al ziarului conservator *Timpul* din București. Angelo de Gubernatis consemnează problemele de sănătate ale poetului, precizând că la momentul elaborării dicționarului acesta se afla la Botoșani, în convalescență. Cu privire la creația literară a lui M. Eminescu, autorul italian menționează publicarea în volum a poeziilor apărute în paginile revistei *Convorbiri literare*, volum care îl plasează pe Eminescu printre primii poeți ai țării⁵⁷.

Al doilea volum al dicționarului, publicat în 1890, este precedat de câteva pagini de adăugiri și corecturi, printre care se află și mențiunea morții lui Mihai Eminescu⁵⁸, iar cel de-al treilea volum este urmat de un Supliment cu informații ajunse cu întârziere la autor⁵⁹.

Cel de-al treilea dicționar la care facem referire și care include, la fel ca cele anterioare, și numeroase personalități române, este *Dictionnaire international des*

⁵⁵ I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. III, „Junimea”, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, p. 64-68.

⁵⁶ Vasile Alecsandri, *Scrisori*, publicație îngrijită de Il. Chendi și E. Carcalechi, vol. I, București, Editura Librăriei Socecu & Comp., 1904, p. 157.

⁵⁷ A. de Gubernatis, *Dictionnaire international des écrivains du jour*, partea a II-a, Louis Niccolai, Éditeur-Imprimeur, Florence, 1890, p. 891.

⁵⁸ *Ibidem*, p. VII.

⁵⁹ *Ibidem*, partea a III-a, p. VII.

*ecrivains du monde latin*⁶⁰, publicat în perioada 1905-1907 în limbile italiană, engleză, franceză și germană, în total 41 de ediții⁶¹. Comparativ cu primul dicționar publicat de Gubernatis, acesta din urmă are un număr semnificativ mai mare de scriitori români, peste 130, aproape triplu față de primul dicționar întocmit. Printre puținele scriitoare menționate se numără Regina Elisabeta (Carmen Sylva), Ana Konta-Kernbach, Sofia Nădejde, Coralia Gatowschi (Riria) și Elena Văcărescu.

Regina Elisabeta, prezentă în toate cele trei dicționare ale lui Gubernatis, a devenit, în timp, apropiată a acestuia, lucru demonstrat și de bogata corespondență existentă între cei doi. Dacă în *Dizionario biografico degli scrittori contemporani* nota biografică a Reginei Elisabeta consta într-o trimitere la informația succintă privind România, fiind axată în principal pe câteva repere biografice, în *Dictionnaire international des écrivains du jour*, sub pseudonimul literar Carmen Sylva, detaliile sunt mult mai generoase, atât cele privind biografia, cât și activitatea sa literară. Pondere se va păstra și în cel de-al treilea dicționar al lui Gubernatis, unde acesta pare să fi găsit echilibrul între informațiile biografice și cele literare în ceea ce o privește pe Regina Elisabeta.

La câteva luni după publicarea *Dictionnaire international des écrivains du monde latin*, Angelo de Gubernatis a editat un supliment însoțit de o listă a scriitorilor decedați în timpul publicării dicționarului, urmat de un indice. Scopul acestora era de a permite tuturor celor care avuseseră acces la dicționar să îi transmită eventualele corecturi sau completări impuse de modificările realității consemnate. Urmare a interesului cititorilor pentru lumea latină, Angelo de Gubernatis a decis ulterior publicarea anuală a unui *Annuaire du Monde Latin*, cu același format ca al suplimentului, structurat în patru părți, partea a patra constituind adaosul anual la *Dictionnaire international des écrivains du monde latin*⁶².

În dicționarele sale, Angelo de Gubernatis a inclus numele a peste 200 de personalități române⁶³, cele mai multe în raport cu dicționarele publicate în acea perioadă. De exemplu, în *Dictionnaire de Biographie General*, apărut la Paris în 1870, erau menționate doar cinci personalități din România⁶⁴.

În contrapartidă, prezența lui Angelo de Gubernatis în dicționarele românești este foarte redusă. În nici una din cele șapte ediții ale *Dicționarului universal* întocmit de Lazăr Șăineanu, apărute periodic începând cu anul 1896, numele scriitorului italian nu este menționat⁶⁵. Abia trei decenii mai târziu, în *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, publicat de Institutul de cultură națională „Cartea românească”, la îndemnul Casei Regale, numele lui Angelo de Gubernatis apare menționat cu câteva detalii despre viața și opera sa: „Scriitor italian. A fost profesor de literatură comparată la Florența, ocupându-se îndeosebi cu literaturile orientale. A publicat câteva lucrări de

⁶⁰ Idem, *Dictionnaire international des écrivains du monde latin*, Chez l'auteur, Roma.

⁶¹ https://www.worldcat.org/title/dictionnaire-international-des-ecrivains-du-mondelatin/oclc/489884617/editions?referer=di&sd=desc&se=yr&qt=facet_all_yr%3A&editionsView=true&fq=%28%28x0%3Abook+x4%3Aprintbook%29%29 (accesat: 11 septembrie 2019).

⁶² A. de Gubernatis, *Dictionnaire international des écrivains du monde latin. Supplément et index*, Florence, Imprimerie de la Società Tipografica Fiorentina, 1906, p. 253.

⁶³ L. Bordaș, *op. cit.*, p. 699.

⁶⁴ Apud R. Moțoc, *op. cit.*, p. 80.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 76.

specialitate (*Mitologia zoologică*, 1872 ș.a.), a scris piese de teatru, a condus reviste, între care *Italia letteraria* (fond. 1862), *Revista orientale* (fond. 1867). A avut legături cu scriitorii români și în al său *Dizionario biografico degli scrittori contemporanei* (1878) și în *Dictionnaire des écrivains du monde latin* (1905) a dat loc multora dintre ei. A fost membru onorar al Academiei Române (martie 1895)⁶⁶.

În 1940, Angelo de Gubernatis este menționat în *Enciclopedia Cugetarea*, în relație cu diferite personalități române, precum Dora d'Istria, unde este indicat drept autor al traducerilor lucrărilor acesteia în limbile elină, sârbă și italiană⁶⁷, și Iulia Hașdeu⁶⁸. Angelo de Gubernatis a susținut și o conferință despre fiica prietenului său în cadrul Cercului filologic din Florența, în februarie 1889, versiunea în limba franceză devenind prefața la volumul *Bourgeois d'Avril. Fantaisies et Rêves*, publicat postum⁶⁹. Mai apoi, există și o mențiune individuală dedicată acestuia, unde este prezentat ca scriitor și filosof italian⁷⁰. Comparativ cu mențiunea din dicționarul anterior, informațiile puse la dispoziție de această dată, atât datele biografice cât și cele referitoare la opera sa, sunt mult mai detaliate.

George Călinescu, în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, amintește de autorul italian în relație cu Vasile Alecsandri, clasificându-l drept unul dintre „prietenii literați ai poetului”, alături de Vegezzi Ruscalla, Domenico Mutti sau Canini⁷¹.

În dicționarele apărute ulterior (*Dicționarul Enciclopedic Român* - 1964, *Mic dicționar enciclopedic* - 1978, *Dicționar enciclopedic* - 1993-2009), numele acestui mare pasionat de cultura românească nu mai figurează printre personalități⁷².

În afara studiilor și documentelor menționate aici, există încă fonduri importante de corespondență ale lui Angelo de Gubernatis care-i pot completa „fișa de dicționar”. Mai precis, Biblioteca Academiei Române deține în fondul „V.A. Urechia” un bogat material referitor la relațiile lui Angelo de Gubernatis cu România⁷³, precum și peste 30 de scrisori adresate de scriitorul italian Reginei Maria, cărturarului V.A. Urechia și altora. Numeroase alte scrisori de la peste 80 de corespondenți români sunt deținute de Biblioteca Națională Centrală din Florența. Printre aceștia îi putem menționa pe Iacob Negruzzi, V. Alecsandri, N. Densușianu sau Dora D'Istria⁷⁴.

⁶⁶ *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”*, partea a II-a; Gh. Adamescu, *Dicționarul istoric și geografic universal*, București, Editura Cartea Românească, 1931, p. 1673.

⁶⁷ Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea, material românesc, oameni și înfăptuiri*, București, Editura Georgescu-Delafras, 1940, p. 282.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 391.

⁶⁹ Apud L. Bordaș, *op. cit.*, p. 699.

⁷⁰ L. Predescu, *op. cit.*, p. 381.

⁷¹ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982, p. 291.

⁷² Apud R. Moțoc, *op. cit.*, p. 78.

⁷³ Apud Gheorghe Dumitrașcu, *Un italian (Angelo de Gubernatis) apărător al cauzei românilor în timpul Memorandumului*, în: „Crisia”, vol. VII, Oradea, 1977, p. 479.

⁷⁴ L. Bordaș, *op. cit.*, p. 701.